

Ideea unității de limbă și cultură românească în prefețele lui Varlaam

de
SORIN GUIA

Coresi a fost pionierul ideii de impunere a limbii române ca limbă unică de circulație în viața culturală a țărilor române. Un alt mare arhitect al limbii din veacul următor este mitropolitul Varlaam, care prin scrierile/ traducerile sale avea să mute accentul de pe tipărirea textelor de proveniență ardelenescă din secolul al XVI-lea, pe lucrările tipărite în Moldova. Astfel, rolul de căpetenie revine, în secolul al XVII-lea, cărturarilor și ierarhilor moldoveni. Epoca în care trăiește mitropolitul Varlaam al Moldovei nu este prea departe de începuturile literaturii românești scrise și se încadrează în perioada, destul de amplă, de formare a limbii române literare. De aceea, limba operelor lui Varlaam nu poate fi înțeleasă decât dacă o privim în cadrul acestui proces de zămislire și de cizelare a limbii române literare.

Din multipla activitate a mitropolitului Varlaam, interesează cea cărturărească. La îndemnul mitropolitului, domnitorul Vasile Lupu se îngrijește de înființarea unei tipografii la Iași, prima din Moldova¹. Încă din 1637, Varlaam adresează o scrisoare țarului Moscovei, în care cerea spijin pentru tipărirea *Cazaniei* sale; acest ajutor se concretizează abia în 1640, venind din partea mitropolitului de Kiev, Petru Movilă, care trimite meșteri și material tipografic și instalează tipografia de la mănăstirea Trei Ierahi. Varlaam era un cărturar în adevăratul sens al cuvântului: vorbea multe limbi; călătorise în Rusia, în Țara Românească, unde a avut întâlniri cu Udriște Năsturel; era interesat de frământările religioase ale Occidentului, care afectau în continuare Transilvania; organizase două sinoade în Moldova (1642 și 1645); a fost unul din primii noștri polemisti, prin *Răspunsul la catehismul calvinesc*. Calitățile sale, dovada reputației deosebite în spațiul Orientului ortodox au condus la desemnarea lui, în 1639, drept unul din cei trei candidați la scaunul de patriarh ecumenic din Constantinopol. Meritul său constă însă în ideea continuării conștiente a efortului de impunere a limbii române ca unică limbă de circulație în mediul ecleziastic, și nu numai. Prin activitatea sa, interesul pentru folosirea limbii naționale în scrierile bisericești depășește sfera încercărilor timide, dobândind și în țările române un caracter oficial.

Încă din pagina care ne oferă titlul operei de căpetenie a lui Varlaam, *Carte românească de învățătură dumenecele preste an și la praznice împărătești și la svinți mari*², aflăm că aceasta a fost tălmăcită „din limba slavoniască” și tipărită „cu dzisa și cu toată cheltuiala lui Vasilie Voivodul și Domnul Țării Moldovei (...) în tipariul domnesc, în Mănăstirea a Trei Svetiteli, în Iași, de la Hristos 1643”. Într-un cuvânt înainte (p. 20), domnitorul Vasile Lupu o oferă ca „dar și milă și pace și spăsenie a toată semenția

---

¹ Faptul că în Moldova se înființează așa târziu o tiparniță poate fi explicat prin existența ațitor centre de caligrafie a manuscriselor, îndeosebi în limba slavonă, care au împiedicat introducerea mai timpurie a tiparului.

² Citatele se dau după Varlaam, *Opere*, alcătuire, transcriere a textelor și comentarii, glosar și bibliografie de Manole Neagu, Chișinău, Editura Hyperion, 1991.

românească pretutindea ce se află pravoslavnicii într-această limbă (...) dăruim și noi acest dar limbii românești, *carte pre limba românească*”.

În *Cuvînt către cetitoriu* (p. 20-21), Varlaam se arată preocupat îndeosebi de faptul că „limba noastră românească n-are carte pre limba sa”. Mitropolitul moldovean arată cauzele și scopul tipăririi, insistînd pe necesitatea introducerii limbii române ca limbă unică pentru cărțile religioase din toate provinciile.

Interesant este modul de alcătuire a discursului către cititori. Varlaam nu renunță la acel clișeu retoric al modestiei, specific discursurilor religioase, și se intitulează, încă de la începutul textului în discuție, „Smeritul Arhiepiscop Varlaam și Mitropolitul de Țara Moldovei”. De asemenea, formula de adresare³, importantă în alcătuirea unui astfel de discurs, este inserată pe parcursul unei idei, dînd impresia unei cuvîntări rostite de la amvon în fața auditoriului: „De mare jeale și de mare minune lucru iaste o, iubite cetitoriu, cînd toate faptele ceriului și a pămîntului împlă și mărg toate careaș la sorocul și la marginea sa...” (p. 21). Vorbînd despre om ca ființă înzestrată cu minte și grai, căreia i s-a dat stăpînirea pămîntului, mitropolitul moldovean simte nevoia argumentării printr-un pasaj biblic: „cum grăiaște și prorocul că «cu puțin îl micșură pri îns mai mic decît îngerii», adecă pre om, numai căci-i cu trup, iară cu sufletul iaste fără de moarte, ca și îngerii” (p. 21). În încercarea de a justifica traducerea și tipărirea lucrării, Varlaam merge sistematic, parcurcînd fiecare pas, pentru a-și atinge ținta dorită; amintește de acei „bărbați purtători de Duhul Svînt unii după alți și până acmu toți au ustenit scriînd și tălcuînd sventele scripturi de-au învățat ș-au arătat omului în toate chipurile calea carea duce acolo, cum să nu greșească hieștecine (...) ș-altă ustenință s-au adaos acelor bărbați purtători de Duhul Svînt” (p. 21-22). Imediat apare și explicația la cele enunțate anterior, arătînd cauzele și scopul tipăririi: „căci că mărgînd de sus în gios și împuținîndu-se din oameni înțelezul sventelor scripturi le-au căotat a pogorî și Svînta Scriptură tot mai pre înțelezul oamenilor, pân’au început a scoate așeaș cineș pre limba sa, pentru ca să înțeleagă hiecine să să înveațe și să mărturisască minunate lucrurile lui Dumnedzău, cu mult mai vîrtos, limba noastră românească, ce n-are carte pre limba sa, cu nevoie iaste a înțeleage cartea alții limbi. Și pentru lipsa dascalilor ș-a învățăturei” (p. 22). Varlaam era conștient de faptul că poporul nu înțelegea cartea tipărită în slavonă și că, școlile în limba slavonă împuținîndu-se, era nevoie de cărți românești pentru noii dascăli și elevi. Motivarea traducerii seamănă cu epilogul de la *Tîlcul Evangheliilor* din 1546 și cu cea din prefața *Evangheliei cu învățătură* din 1581, unde apare ideea necesității tipăririi de cărți religioase în limba română, pentru a putea înțelege și oamenii cei simpli învățătura și tîlcul evangheliilor. Mitropolitul Varlaam își argumentează acțiunea de traducere și tipărire a acestei culegeri de predici invocînd sentimentul datoriei față de clerul și credincioșii români; în primul rînd, ca părinte sufletesc, dorînd ca învățătura evanghelică să ajungă în urechile păstoriților săi nealterată de nuanțe calvine; în al doilea rînd, ca român și cărturar, dorînd să transmită generațiilor prezente, cît și celor viitoare, ideea de limbă națională, care să rupă barierele politice și să contribuie la unificarea teritorială și spirituală a românilor din toate regiunile țării: „Cît au fost învățînd mai de multă vreme, acmu nice atîta nime nu învață. Pentr-acea de nevoie mi-au fost, ca un datornic ce sint lui Dumnedzău cu talantul ce mi-au dat, să-mi poci plăti datoriia măcar de cît, până nu mă duc în casa cea de lut a moșilor miei” (p. 22). Acestea sînt motivele pentru

³ Formula de adresare instituie acea relație de apropiere dintre locutor și interlocutor, egalitatea în fața divinității, dar și calitatea de învățător care revine oratorului religios.

care „adunat-am din toți țilcovnicii Sventei Evanghelii, dascalii besearicii noastre și deac-am scris, arătat-am Măriei Sale pravoslavnicului Domn Io Vasilie Voivodul cu mila lui Dumnedzău Domnul Țării Moldovei” (p. 22).

În continuare sînt menționați susținătorii materiali ai acestei tipărituri, amintind pe domnitorul Vasile Lupu, „un Domnu creștin și blagocestiv și iubitoriu de besearică, grijind ca un stăpîn bun de folosul oilor lui Hristos, nu numai pentru ceale trupești, ce și pentru cele sufletești (...), cu darul lui Dumnedzău Domnul Țării Moldovei, cheltuială nesocotită spre tot lucrul tipăriei au dat” (p. 22), dar și pe „Petra Moghila, fecior de Domnu de Muldova, Arhiepiscop și Mitropolit Kievului (...), carele pre pofta Măriei Sale au trimis tipariul cu toate meștersugurile cîte trebuesc” (p. 22).

Ce putem reține din acest text? În primul rînd autorul traducerii își expune singur motivele; necunoașterea, atît din partea clericului, cît și din partea credincioșilor a slavonei, din cauza dispariției multor școli cu predare în limba slavonă⁴; necesitatea de a forma noi dascăli, care să cultive limba română; dorința de a ridica cultura românească prin promovarea limbii naționale în cărțile de cult și în cele de țilcuire a evangheliilor.

Varlaam traduce cu mai bine de o jumătate de veac după diaconul Coresi și colaboratorii acestuia, însă limba mitropolitului moldovean este evoluată față de cea a diaconului muntean și a clericilor ardeleni. Adresîndu-se tuturor românilor, Varlaam încearcă să realizeze, în această scriere, prima sinteză a exprimării culte românești, întemeiată însă pe varianta literară moldovenească. În primele traduceri românești se întîlnesc o serie de elemente regionale, așa cum vom putea întîlni și la unii scriitori din secolul al XX-lea, care nu au reușit să se debaraseze de influența graiului de acasă. Însă ideea unității de neam a fost, totdeauna, prezentă în conștiința oricărui cărturar. Cazania lui Varlaam, deși se distinge prin particularități moldovenești, conține și numeroase elemente de origine muntenească, de unde tragem concluzia că Varlaam și colaboratorii lui au acționat conștient în direcția unificării limbii literare, proces care nu se putea realiza decît prin contribuția tuturor graiurilor românești, din toate provinciile istorice.

Cîteva particularități specifice, întîlnite în prefața către cititori la *Cazania* de la 1643:

1. Se conservă fonetismul arhaic [g̃]: „căci că mărgînd de sus în *gos* și împutîndu-se diîn oameni înțelesul sventelor scripturi”⁵.
2. Labiodentala [f] se palatalizează la [h]: „să înțeleagă *hiecin* să să învețe și să mărturisască minunate lucrurile lui Dumnedzău”; și o *pohtesc* toți oamenii”.
3. O altă particularitate fonetică moldovenească, și, în general nordică, este prezența africateri sonore [dz], provenită din *d + e, i* latin, care nu se mai păstrează în lucrările care utilizează textul *Cazaniei* lui Varlaam⁶: „deac-am scris arătat-am Măriei Sale

---

⁴ Interesant este faptul că Varlaam nu se gîndește să restaureze învățămîntul în limba slavonă, ci profită de faptul că găsește un teren prielnic pentru a-și pune în valoare talentul său de dascăl de limbă românească; mitropolitul moldovean are curajul de a începe construcția unei alte realități lingvistice, de a fi printre primii meșteri care încep omogenizarea și șlefuirea graiurilor din toate provinciile românești.

⁵ Este vorba de un fonetism moldovenesc, sau, mai bine zis, nordic, eliminat din scrierile ulterioare care preiau textul lui Varlaam; vezi, pentru o prezentare detaliată, C. Frîncu, *Limba Cazaniei lui Varlaam în comparație cu limba celorlalte cazanii din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea*, în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. III, Editura Academiei RSR, București, 1974 (= *Limba Cazaniei lui Varlaam*), p. 53.

⁶ Întîlnit în secolele al XVI-lea și al XVII-lea numai în textele care provin din Țara Românească și sudul Ardealului, fonetismul cu *z* (< *dz*) se răspîndește la începutul secolului al XVIII-lea și în texte din alte regiuni (Moldova, Transilvania de nord și de est, Banat) și devine normă în secolul al XVIII-lea pentru toți care scriu românește; cf. *ibidem*, p. 52.

pravoslavnicului Domn Io Vasilie Voivodul, cu mila lui *Dumnedzău*⁷ Domnul Țării Moldovei”.

4. Durificarea bilabilei [m]: „căci că *mărgînd* de sus în ȝos și împuținîndu-se diîn oameni înțelesul sventelor scripturi”.

5. Diftongul [eá] medial se monoftongheză la [e] sub influența durificării consoanei [ș] în *greșască*: „cum să nu *greșască* hieștecine”; de asemenea, în urma durificării consoanei [s], diftongul [eá] medial se monoftongheză la [e]: „să înțeleagă hiecine să învețe și să *mărturisască* minunate lucrurile lui Dumnedzău”.

Sînt cîteva din particularitățile regionale moldovenești, pentru că Varlaam se adresa întregii „semenții românești” și, probabil, le evită în mod conștient. Multe dintre edițiile ulterioare care vor utiliza textul tradus de Varlaam vor evita sistematic particularitățile moldovenești sau nordice în general.

Ceea ce impresionează este faptul că limba Cazaniei lui Varlaam este limpede, accesibilă și astăzi, după mai bine de trei secole și jumătate. Astfel se explică faptul că toate *Cazanile* românești tipărite după 1643 au utilizat textul *Cazaniei* lui Varlaam în alcătuirea lor. Acest fapt are o mare importanță pentru unificarea limbii române literare și pentru stabilirea unității graiurilor românești. Prin circulația și retipărirea ei, timp de cîteva secole, *Cartea românească de învățătură* a contribuit din plin la formarea unei norme unice dialectale. Apărută inițial în haină moldovenească, *Cazania* lui Varlaam primește, o dată cu retipărirea ei în Muntenia, o haină muntenească, contribuind astfel la impunerea „dialectului” literar muntenesc⁸. Chiar dacă sînt traduse sau compilate în totalitate, pasajele tipărite de către mitropolitul moldovean prezintă cea mai îngrijită formă de exprimare a limbii române din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Sinteză a normelor limbii române literare din acea epocă, limba lui Varlaam se prezintă unitară pe plan fonetic, lexical, morfologic și sintactic.

Dintotdeauna, lupta pentru repunerea limbii române în drepturile ei firești a fost conjugată cu conștiința unității de neam a românilor de pretutindeni. Cînd Varlaam își intitulează opera capitală *Carte românească de învățătură* și cînd, în predoslovia ei, se adresează „cătore toată seminția românească”, el voia, de fapt, să depună o mărturie scrisă și publică asupra unității tuturor românilor. Sub această mărturie, românii au reușit să-și apere și unitatea de credință.

Cînd descoperă în Țara Românească acel *Catehism calvinesc* care amenința unitatea românilor din Transilvania, Varlaam convoacă imediat un sinod al ierarhilor moldoveni și munteni și redactează *Răspuns împotriva Catehismului calvinesc*. Lucrarea combate tendințele de calvinizare, printr-o analiză bazată pe textul Bibliei, menite să infirme principiile dogmatice susținute de protestantism. Lucrarea originală, de polemică religioasă, tipărită în 1645, la mănăstirea Dealu și intitulată *Cartea carea să chieamă răspunsul împotriva Catehismului calvinesc, făcută de părintele Varlaam, mitropolitul Sucevei și arhiepiscopul țării Moldovei*⁹, combate punct cu punct dogmele bisericii calvine¹⁰,

⁷ Un alt fenomen întîlnit în toată aria nordică, deci și în spațiul moldovenesc, este durificarea africacatei *dz*, fenomen neîntîlnit în aria sudică a dialectului dacoromân.

⁸ Cf. C. Frîncu, *Limba Cazaniei lui Varlaam*, p. 49; 78.

⁹ Citatele se dau după Varlaam, *Opere. Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, București, Editura Minerva, 1984 (=Varlaam, *Răspuns*).

adresându-se în special celor se locuiesc în părțile Ardealului, „cu noi într-o credință” (*Predoslovie*, p. 185), adică românilor ortodocși.

Cu această lucrare, Varlaam impune categoria textelor religioase originale, dar, în același timp, de polemică eclesastică¹¹. Replică și pledoarie, lucrarea mitropolitului moldovean se vrea o modalitate de dirijare spirituală a românilor ortodocși din Ardeal. Pentru aceasta, Varlaam trebuia să dea dovadă de cunoștințe de dogmatică ortodoxă, de cunoștințe de retorică, de strategii și tehnici persuasive/ argumentative.

Predoslovie la *Răspuns...* reprezintă *exordiul*¹² destinat pregătirii auditoriului și constituit prin respectarea canoanelor retorice. Deși discursurile religioase se caracterizează, în general, prin exordii simple, redactate într-o manieră scurtă, îngrijită și fără artă, Varlaam recurge, în textul de față, la un exordiu fastuos, îmbrăcat într-o nuanță academică și impregnat de explicații și argumentări. Motivele fundamentale pentru geneza textului justifică și necesitatea lui; *Predoslovie* este construită în așa fel încât să capteze elegant bunăvoința și atenția receptorului.

În continuare, vom puncta câteva dintre aspectele care caracterizează *Predoslovie* la *Răspunsul...* lui Varlaam. Textul debutează cu formula clasică a prefețelor la textele religioase, prezentând atît emițătorul, cît și destinatarul acestor rînduri:

„Varlaam, cu mila lui Dumnedzău mitropolitul Suceavei și arhiepiscopul Țării Moldovei, cătră creștinii din Ardeal” (p. 185).

Formula de adresare, care se va repeta de câteva ori în cursul acestui text, este urmată de binecuvîntarea arhierescă, scopul fiind de a arăta grija mitropolitului față de sufletele păstoriților săi. Interesante sînt afirmațiile cu privire la unitatea de neam și credință, care arată nonindiferența la problemele spirituale ale fraților de peste munți:

„Credincioși pravoslavnici și adevărați fii svintei ai noastre beseareci apostolești, iubiți creștini¹³ și cu noi de un neam, pretutinderea tuturor ce se află în părțile Ardealului, «ce sînteți cu noi într-o credință (...) dar voao și pace»” (p. 185).

Datoria de păstor apare formulată în rîndurile următoare. După ce încearcă să instituie o stare de apropiere între el și destinatarii săi, încercînd să le cîștige încrederea, Varlaam vine cu o primă cauză care a dus la apariția acestei lucrări de polemică eclesială, datoria „cea păstorească care mi s-au dat de la Dumnedzău”, despre care va mai aminti de două ori la un interval foarte scurt, parcă încercînd să justifice acțiunea, „îndrăzneala” sa în fața credincioșilor ardeleni: „aducîndu-mi aminte, dzic, de datoriia cea nenumărată ce am să lupt și să propovăduiesc (...); aducîndu-mi aminte de datoriia mea cea mare” (p. 185). Mai mult, ierarhul moldovean își întărește „justificarea” printr-un citat din apostolul Pavel, despre care Varlaam spune că „poruncește noao tuturor de dzice: «(...) să pașteți besearea lui Dumnedzău, care o au răscompărat cu sîngele său»” (p. 185). Deși conștient de posibilitățile

---

¹⁰ Reforma calvină susține că omul nu este capabil să acționeze, prin faptele sale, în favoarea salvării sale spirituale, ci este predestinat la bine sau la rău; de asemenea, nu admite decît existența a două taine, botezul și euharistia, și condamnă cultul sfinților și al icoanelor.

¹¹ Varlaam are meritul de a fi lărgit și înnoit o literatură care bătea pasul pe loc. Se știe că literatura religioasă era, la acea dată, de factură conservatoare, dependentă de modele sacre și de surse exacte.

¹² Cu ajutorul acestui element din structura discursului, oratorul urmărește cîștigarea atenției și bunăvoinței auditoriului, prin enunțarea sumară și concisă a conținutului lucrării. Scopul exordiului este de a-i pregăti pe destinatari pentru înțelegerea discursului.

¹³ Formula de adresare este importantă în alcătuirea unui discurs religios, ea instituind acea relație de apropiere dintre locutor și interlocutor.

sale intelectuale, Varlaam nu renunță, în discursul său, la acele formule ale modestiei creștine, tocmai din dorința de a nu pune în primejdie starea de apropiere dintre locutor și interlocutor, din nevoia de a sublinia egalitatea celor două părți în fața divinității:

„Cu toată puterea mea și cu toată usîrđia lucredz după *neputința mea cea omenească*, ca să cresc și adaog talantul ce mi-i dat, cîndai vrun păcătos și de turma lui Dumnedzău depărtat voiu putea să-l întorc (...), să nu cumva să se tîmple să fie neștine svătuit și *amăgit de vicleșugul șearpelui*¹⁴, adecă a eretecilor” (p. 186).

Cartea descoperită în biblioteca lui Udriște Năsturel, prezentată ca „o cărțulie mică (...), plină de otravă sufletească” (p. 186), l-a determinat pe Varlaam să convoace un „săbor dintr-amîndoauo părțile, și din Țara Românească, și din Țara Moldovei” (p. 187).

Varlaam vine cu o concluzie la argumentele pe care le-a adus privind cauzele și scopul redactării acestei lucrări. După ce prezintă aceste explicații, secondate de pasaje scripturistice, mitropolitul moldovean trage linie și face suma celor enunțate:

„Pentr- aceea am socotit că *am o datorie mare* să fac răspuns și să arăt strîmbătura și tîlcul cel rău al lor, ce tîlcuiesc rău și strînbadză scriptura svîntă” (p. 187).

Pasajul următor vine tocmai pentru a întări încrederea românilor din Transilvania cu privire la credința moștenită din strămoși, susținînd că rolul său nu este de a corecta eventualele rățaciri, ci de a preveni, de a evita. Ne aflăm în fața unei exprimări eufemistice, care să nu creeze cititorului o stare de inferioritate morală:

„Știu foarte bine și sînt adeverit cum credința voastră ce-ați apucat dentîiu și din ceput nici unul de voi cărțile ceale ereticești și dăscăliia și învățatura lor în număr nu le socotiți, ce numai pentru să arăt întunearecul și neînțeleagerea lor ce au întru scriptura svîntă, carea o tîlcuiesc pre voia și pre volnicia lor cum vor” (p.187).

Varlaam insistă pe ideea că scriptura nu trebuie citită și interpretată fără o pregătire în domeniu sau fără supravegherea clericilor, aducînd în sprijinul acestei afirmații un verset din Epitola Sfîntului Petru:

„Cum de-aceasta svîntul Pătru mărturiseaște și învață de dzice (...):«Aceasta să știți că toată prorocia cărților, adecă tîlcul scripturei svinte, nu iaste după cum spune fieștecine»” (p.187).

Din nou apare acea concluzie, care vine după unele idei exprimate, ca un refren. La un moment dat, am putea spune că această revenire a justificării, după fiecare idee adusă spre convingere, ar putea fi puțin supărătoare, chiar obositoare. Probabil, din dorința de a se fixa chestiunile esențiale din prefața la cartea sa, apelează la aceste strategii ale repetiției¹⁵, explicitării și sistematizării; tendința de permanentă explicitare, urmată de concluzii poate fi pusă pe seama modului în care înțelege Varlaam funcția educativă a discursului său:

„Pentr-aceaea, *fiii miei întru Hristos iubiți*¹⁶, scris-am asupra acestui catihizmus nou (...), am scris, **una**: pentru să puteți sta împotrivă cînd va fi vreame de nevoie; **alta**:

---

¹⁴ Comparația ereticilor cu vicleșugul șarpelui este interesantă, întrucît trimite la originile omenirii, la originile răului, la păcatul originar; ereticii sînt priviți ca cei care vin să destabilizeze o ordine universală, o armonie spirituală existentă de două milenii.

¹⁵ Repetiția este folosită nu doar ca simplu ornament al discursului, ci și pentru a exprima cu mai multă forță și energie pasiunea.

¹⁶ Formula de adresare, care era legată de expresia „fii svinte ai noastre beseareci”, evoluează, după argumentarea rolului de ocrotitor și de învățător pe care-l joacă Varlaam ca prelat superior, la „fiii miei întru

pentru ca să vă aflați întru învățăturile pravoslaviei întăriți ca nește *stîlpi neplecați și neclătiți*¹⁷ (p. 188).

Chiar și după această sistematizare a noțiunilor discutate pînă acum, Varlaam vine cu un citat din apostolul Pavel, care aruncă anatema asupra celor care vor să „strîmbeadze bunăvestirea lui Hristos”, după care amenință și blestemă în același registru verbal. Se remarcă repetiția enumerativă a unor propoziții, similare ca dimensiune, reprezentare sintactică și valoare semantică:

„Pentru-aceaea și eu, fiii miei, (...) de-ar fi neștine întru voi să vă înderepteadze și să vă întoarcă dintru evangheliia lui Hristos și dintru învățăturile ceale pravoslavnice a besearicei noastre și cu dascăliile lor ceale ucigătoare de suflete să vă afunde întru eresa lor cea rea. (...) S-au cine-ar fi și vă va învăța altă credință, (...) să nu-l creadeți, ce să-i dziceți *«anatema!* » și să vă lepădați și să vă depărtați de unul ca acela!” (p. 188).

Interesantă este modalitatea găsită de Varlaam pentru a justifica poziția mai dură din discursul său. Pînă acum, Varlaam a mers într-o notă prietenească, încercînd să-și apropie cît mai mult cititorii săi; pînă acum, mitropolitul recurgea la un pasaj scripturistic pentru a-și întări afirmațiile anterioare. De data aceasta, registrul tactic se schimbă; autorul pornește de la un citat al apostolului Pavel, ca o justificare a cuvintelor dure pe care le va rosti celor care se vor abate de la învățătura bisericii. Este ca și cum Varlaam ar avea nevoie de un scut care să-i protejeze apropierea și bunătatea de care a dat dovadă față de păstoriții săi; aici, ierarhul moldovean își exprimă clar răspunderea pe care o are față de „fiii” săi spirituali, care implică nu doar apropiere, nu doar explicații, ci și avertisment verbal, muștrare. Modul în care acționează este unul inteligent; întîi cîștigi încrederea auditoriului, apoi, indiferent de registrul verbal, intervine avertismentul spiritual.

Dacă în ideea anterioară Varlaam își apostrofează păstoriții, îndemnîndu-i să refuze orice învățătură străină, acum le cere mărturisirea învățaturii de credință ortodoxă „și de va trebui, dzice Hristos, și pînă la singe, de ne îmbărbăteadză și ne învață așa: «Nu vă teamereți de ceia ce ucig trupul, că sufletul nu-l pot ucide, că acestea a lumiei sînt trecătoare, iară binele de vecie»”¹⁸ (p. 188-189). Concluziile din partea ultimă a discursului adresat cititorilor revine cu ideea martiriului în numele credinței creștine (folosindu-se tot de un citat scripturistic), în vederea obținerii „cununei dreptății (...), cea de Dumnezeu împletită a mării și a vieții cii de vecie și a fericii”. Ideile forte din discursul de față sînt readuse, pe scurt, în discuție, îndemnînd la actualizarea noțiunilor exprimate, la urmarea tezelor expuse, apelîndu-se la o invocare către Dumnezeu, la o scurtă rugăciune de laudă închinată divinității:

„pentru Isus Hristos domnul nostru, a căruia iaste slava și ținearea și slujba și închinăciunea, împreună cu părintele și cu duhul svînt, acmu și pururea și întru veaci de veaci, amin” (p. 189).

Deși este o predoslovie adresată românilor din Ardeal, textul de față se încadrează perfect în tiparele retoricii bisericești. Ba mai mult, deși pleacă de la premisa explicării

---

Hristos iubiți”, „fiii miei”. Deja mitropolitul moldovean simte apropierea de care avea nevoie pentru a-și permite o astfel de formulă.

¹⁷ Se remarcă reluarea sinonimică binară, realizată prin unități lexicale sau prin perifrize.

¹⁸ Și în această cerere, Varlaam apelează la autoritatea scripturistică; această strategie a citării prin texte scripturistice pentru a argumenta o afirmație sau o noțiune dogmatică am putea-o compara cu folosirea axiomelor sau a teoremelor în matematici.

cauzelor și scopului lucrării, se ajunge la un discurs care descrie, explică, argumentează cu mijloace proprii, peste care se suprapun pasaje scripturistice, conchide, sistematizează, amenință, sfătuiește. Se pornește într-un registru scolastic (am crede la început că este vorba de un text demonstrativ-explicativ), prietenesc; accentul crește și se ajunge la acea dezlănțuire verbală, la amenințări verbale, pentru ca în final să se revine la sfaturi, la actualizarea noțiunilor discutate, la acea rugăciune de laudă adusă divinității în numele credincioșilor. Repetatele formule de adresare ne dau impresia unui discurs rostit de la amvonul mitropolitan, de text care respectă principiile oralității. Același lucru se poate spune și despre îmbinarea vorbirii directe propriu-zise cu vorbirea directă legată, sau despre verbele care introduc vorbirea directă („a dzice”, „a învăța”). Varlaam demonstrează cunoașterea noțiunilor de retorică, o bună mînuire a strategiilor argumentative și se dezvăluie un foarte bun specialist în punerea în practică a noțiunilor teoretice ale omileticii și cateheticii.